

С. 7–15.

3. Шкваріна Т. М. Методика навчання іноземної мови дошкільників: навч. посіб. / Т. М. Шкваріна. – К.: Освіта України, 2007. – 300 с.
4. Lenka Mikešová. (2006). The Usage of Fairy Tales in English Lessons and Their Influence on Children's Social Development. *Candidate's thesis*.
5. Manukyan A. M., & Durgaryan A. M. (2019). Developing speaking skills through fairy tales in elementary school. *Science Review*, 3(20), 26–29. https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/31032019/6384.

Лілія Падалка

ФЕНОМЕН БУЛІНГУ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Сучасне українське суспільство переживає критичний момент, тож проблема агресії та агресивності стає однією з найактуальніших. Трансформація соціально-політичної системи, війна, радикальна зміна цінностей і вимушена еміграція призводять до сплесків агресії і поширення явища булінгу в дитячому та підлітковому середовищі.

Мета статті: проаналізувати історію розвитку поняття «булінг», різні підходи до його визначення в сучасній психолого-педагогічній літературі.

Перші систематичні дослідження булінгу серед школярів були проведені ще у 1970-х роках скандинавськими фахівцями. З 1980-х, а особливо з 1990-х роках цій проблемі почали приділяти велику увагу в інших країнах Західної Європи, а також у США, Австралії, Японії. В Україні явище булінгу почали досліджувати лише на початку 2000-х років. Це пов'язано зі зміною освітньої парадигми, реформами і активним впровадженням Нової української школи.

Термін «булінг» походить від англійського дієслова «to bully» і відповідно тлумачиться як «ображати, залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим, змушування до небажаних дій або поведінки уразливої особистості або особистості, яка сприймається як така» [8]. В українській мові синонімом цього терміну є поняття «цькування». Проте, на думку багатьох дослідників, це не повний відповідник, оскільки булінг – це не лише систематичне агресивне цькування, а й залякування із застосуванням фізичної сили з метою примусу або домінування [2; 4].

Д. Олвеус описує булінг як особливий вид насильства, коли одна людина (або група) фізично нападає або загрожує іншій людині (групі), за умови, що остання не має засобів для захисту. Дослідник вважає, що ознаками булінгу є повторюваність цькування та залякування, наявність специфічних діадних взаємовідносин «кривдник-жертва» [11, с. 23]. Виділені вченим характеристики дають змогу диференціювати власне

булінг та випадкові сварки і бійки, як форми взаємодії між людьми.

Нідерландські дослідники Т. Олтхоф, Ф. Гооссенс, М. Верманде зазначають, що явище булінгу було поширене у всіх суспільствах. На їхню думку, це форма еволюційної адаптації, метою якої є отримання високого соціального статусу та домінування, доступ до ресурсів, забезпечення виживання, зменшення рівня особистісної тривожності [10].

І. Кон визначає булінг як залякування, фізичний чи психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншій людині страх і завдяки цьому підкорити собі іншу особистість [2].

На думку І. Малкіна-Пих, булінг – це приниження інших за допомогою емоційного, психологічного, фізичного, сексуального, економічного насильства та агресії [3].

Т. Нансел, М. Оверпек вважають, що булінг – це терор, метою якого є маніпуляція свідомістю та діями інших [9].

В. Бесаг уточнюючи поняття «булінг» дійшов висновку, що це поняття варто розглядати в контексті намірів кривдника заподіяти шкоду жертві, з метою досягнення власного задоволення, тобто дослідником був поставлений акцент саме на намірах «кривдника» [7].

І. Бердишев тлумачить булінг як усвідомлюване, довготривале насильство, яке не має характеру самозахисту і походить від одного або декількох людей [1].

Уточнюючи визначення булінгу у шкільному середовищі К. Арора підкреслював, що це – довготривале фізичне чи психологічне насилля, здійснюване однією людиною або групою та спрямоване проти особистості, яка не може себе захистити в даній ситуації, з метою завдати їй болю, прагнення налякати, піддати тривалій напрузі. Вивчаючи ситуації насильства у школі, вчений дійшов висновку, що булінг – це дії, які можна спостерігати у взаємовідносинах між учнями у шкільному середовищі, та які є причиною появи почуття образи, виникнення стресу [6].

Таким чином, булінг – це специфічна форма соціальної взаємодії, що має агресивну природу, при якій одна особистість (або група осіб) систематично й цілеспрямовано переслідує іншу, використовуючи при цьому різні форми насильства та маніпуляції.

У психологічному дискурсі розрізняють прямі (пов'язані з відносно відкритими нападами на жертву) та непрямі (у вигляді навмисної ізоляції, перешіптування за спиною, поширення чуток) форми булінгу [5, с. 189]. До прямих форм булінгу належать: фізичні напади (удари, поштовхи, стусани, підніжки, удушення чи насильницьке вилучення чогось у жертви) і(або) словесні знуцання (погрози, образи, глузування), що передбачають відкриту демонстрацію сили та власного домінування. Непрямий булінг передбачає: соціальну ізоляцію, поширення чуток та інші пасивно-агресивні дії. Шкільний булінг прийнято відповідно теж поділяти на фізичний (застосування фізичної сили) та психологічний тиск.

Т. Мерцалова виділяє фізичний, емоційний, вербальний, психічний та сексуальний булінг у шкільному середовищі [4, с. 30]. Список розширює Д. Олвеус, виділяючи: 1) вербальне цькування, наприклад, обзивання та образи; 2) ізоляцію особистості від групи; 3) фізичне цькування; 4) поширення брехні, наклепів, чуток; 5) відбирання грошей або інших речей та пошкодження приватної власності; 6) загроза або примушування іншої особистості до неприємних їй дій; 7) расовий булінг; 8) сексуальний булінг; 9) кібербулінг [11, с. 55].

У психологічній науці напрацьовано чимало теорій булінгу. Зокрема, зазначений феномен ґрунтовно вивчався школою групової динаміки. На думку А. Сіппола, Е. Ньюкомба група тяжіє до цілісності та однорідності, це своєрідна еволюційна ціль існування групи, тож члени груп (діти у шкільному середовищі), які на думку інших членів групи перешкоджають досягненню цих цілей поступово виключаються з неї. Як наслідок, у цих дітей зростає рівень тривожності, вони стають соціально ізольованими через нездатності прийняти екологічні зміни і адаптуватися до вимог оточуючих. Вони – потенційні жертви булінгу, оскільки сприймаються однолітками як загроза цілісності групи та її однорідності.

Булінг як практику соціалізації досліджували Д. Хопер та М. Болтон. На їх думку, люди мають різні ролі та різний рівень влади у суспільстві, яка проявляється у формі агресії. Будь-яка ж агресивна поведінка стимулюється та підкріплюється, оскільки влада всередині групи високо цінується. Тож саме висока цінність влади мотивує булерів [15].

Відповідно до теорії булінгу як групового процесу, учні школи утворюють соціальну групу, у якій займають різні ролі. Щоб зміцнити почуття приналежності до групи, утвердитися в своїй ролі і соціальній ієрархії, школярі можуть посилювати взаємодію проявами булінгу. Результати емпіричних досліджень свідчать, що булінг – груповий процес, у якому всім членам групи відведені «певні» ролі: 1) булер; 2) помічник булера; 3) підбурювач; 4) захисник; 5) жертва; 6) сторонній спостерігач [12]. З проявами агресії пов'язані перші три ролі. Булери відповідальні за оперативну агресію проти жертви, помічники беруть участь в агресивних діях, утримуючи або переслідуючи жертву (вони не починають процес знущань, але приєднуються до нього). Підбурювачі активно не допомагають агресорам, але дають позитивний зворотний зв'язок булерам, спостерігаючи за ситуацією, захоплюючись, сміючись, знімаючи те, що відбувається на відео тощо [12]. З роллю жертви пов'язана власне роль жертви агресії та ті ролі, які пов'язані з нею.

Прихильники когнітивної теорії акцентують увагу на тому факті, що булінг – це наслідок розвитку когнітивних здібностей: 1) з часом діти стають освіченішими: як треба проявляти агресію і як можна її виявляти, головна мета при цьому – уникнути негативних наслідків для себе; 2) згодом дитина усвідомлює, що у випадку прояву прямої фізичної чи

словесної агресії вона ризикує отримати відсіч від жертви або захисника або може бути покарана дорослими, використання ж непрямой агресії пов'язане ж мінімальними ризиками [7, с. 43].

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень, можна зробити висновок, що термін «булінг» здебільшого тлумачиться як специфічна форма соціальної взаємодії агресивного характеру, при якій сильніша (авторитетніша) особистість (або група осіб) систематично й цілеспрямовано цькує, залякує іншу (слабшу, аутсайдера). Цей феномен є досить поширеним у сучасному світі і потребує подальших досліджень на теоретичному і практичному рівнях.

Список використаних джерел

1. Бердышев И. С., Нечаева М. Г. Медико-психологические последствия жестокого обращения в детской среде. *Вопросы диагностики и профилактики. Практическое пособие* / под редакцией Л. П. Рубинной. Москва, 2005. 51 с.
2. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15–17.
3. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы: учеб. пособие. Москва: Эксмо, 2006. 1008 с.
4. Мерцалова Т. Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии? *Директор школы*. 2000. № 3. С. 25–32.
5. Фурманов И. А. Социальная психология агрессии и насилия: профилактика и коррекция: учеб. пособ. Минск: Изд. центр БГУ, 2016. 401 с.
6. Arora C. M. J., Thompson D. A. Defining *bullying* for a secondary school, *Education and Child Psychology* 4(4), 1987. P. 110–120.
7. Besag V. E. *Bullies and Victims in Schools*. Britain: Open University Press, 1989. 218 p.
8. Meaning of “bully” in the Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/bully>
9. Nansel T. R., Overpeck M. D., Pilla R. S., Ruan W. J., Scheidt P. Bullying behavior among U.S. youth: Prevalence and association with psychological adjustment. *Journal of the American Medical Association*. 2001. 285 p.
10. Olthof T., Goossens F. A., Vermande M. M. Bullying as strategic behavior: Relations with desired and acquired dominance in the peer group. *Sch Psychol*. 2011. P. 339–359.
11. Olweus D. *Bullying at school: What we know what we can do*. N.Y.: Wiley-Black – well, 1993. 140 p.
12. Terasahjo T., Salmivalli C. She is not actually bullied. The discourse of harassment in student groups. *Aggress. Behav.* 2003. Vol. 29(2). P. 134–154.